

NOVE SPOZNAJE O PROIZVODNJI TERAKOTNIH FIGURA U ISSI

BORIS ČARGO
Arheološki muzej
Zrinsko - Frankopanska 25
HR 21000 Split
boris.cargo@armus.hr

UDK: 904:738.6](497.5 Vis)"652"
738.6(497.5 Vis) "-00/01"
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno / Received: 2008-03-13

U članku se obrađuju dvije terakotne figure fragmentarno sačuvane, za koje autor smatra da su proizvod isejskih lončarskih radionica. Obje terakote predstavljaju stojeću ženu odjevenu u *hiton* i *himation*, a pronađene su na različitim stranama grada, izvan zidina. Na tim mjestima otprije je poznato, iz arhivskih vijesti i arheoloških istraživanja, postojanje keramičkih pećiju. Od prvog ulomka sačuvano je cilindrično postolje s ostacima donjeg dijela *hitona* i stopala koja proviruju ispod njega, a pronađen je s vanjske istočne strane grada. Izrađen je u kalupu, većim dijelom je iskrivljen i tordiran, što je posljedica pečenja na previsokoj temperaturi unutar peći. Pri dataciji autor se oslanja na slične primjerke, te je temeljem tipološke srodnosti datira u kraj 3. – 2. st. pr. Kr.

Druga terakota pronađena je s vanjske strane zapadnih zidina grada, nedaleko od zapadne nekropole. Figurica predstavlja ženu koja je statična, s objema rukama na prsima pridržava predmet nejasna oblika, nema čvrstih paralela u samoj Issi, a na temelju konteksta nalaza može se datirati u 2. – 1. st. pr. Kr.

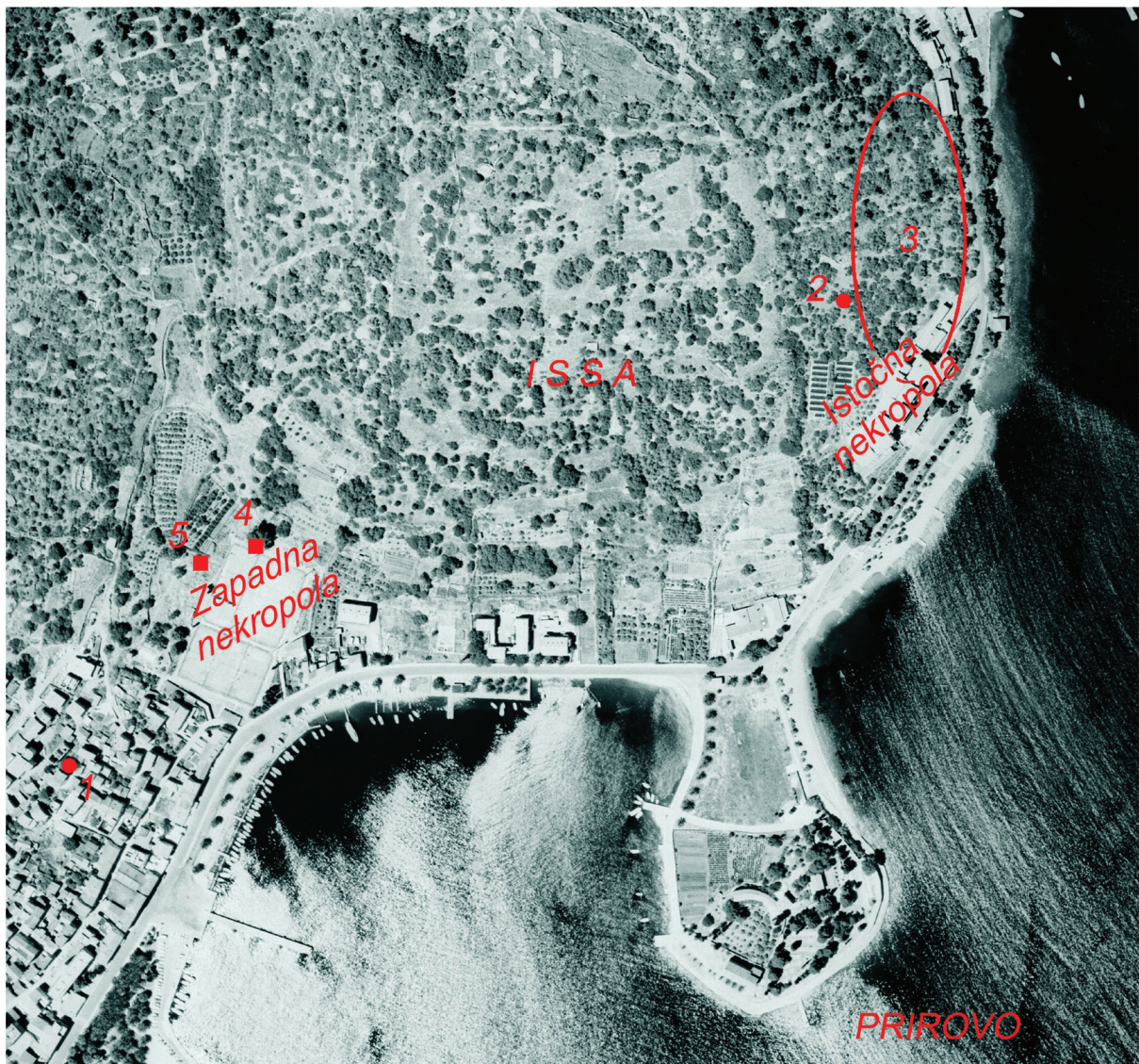
Obje pronađene figurice predstavljaju nove, do sada nepoznate oblike u repertoaru isejskih terakota, i upotpunjuju naša znanja o oblicima koja su izrađivali isejski lončari u kasnom helenizmu.

KLJUČNE RIJEČI: Issa, terakote, keramičke peći, lončarske radionice, keramički škart, kasni helenizam

Pojavljivanjem prvih studija posvećenih koroplastici, poznavanje grčke terakotne plastike kod nas u posljednje vrijeme bilježi pomake.¹ Tim studijama polako dobivamo cjelovitiji uvid u zbirke terakota u pojedinim našim muzejima, od kojih je posebno značajna ona splitskog Arheološkog muzeja, koja je najvećim dijelom sastavljena od viških terakota. Vis je mjesto gdje je dosada pronađen najveći broj terakota u Hrvatskoj. Najveći ih je dio pronađen unutar grobnica, i to ponajprije na zapadnoj isejskoj nekropoli na Martvilu, no, na žalost, najčešće bez pouzdanog arheološkog konteksta, što otežava njihove datacije. Unatoč bitnim pomacima u proučavanju ovog tipa keramike, još uvijek ne možemo sa sigurnošću izdvajati oblike koji su proizvod lokalnih radionica u odnosu na one uvožene s područja južne Italije i Grčke. Noviji nalazi dvaju ulomaka tzv. *Tanagra* figura pronađenih u Issi izvan gradskih zidina, na potpuno suprotnim položajima gradskog područja, pridonose boljem poznavanju lokalne isejske proizvodnje. Oba ulomka su pronađena u neposrednoj blizini zapadne odnosno istočne isejske nekropole (Sl. 1).

* Koristim prigodu te izražavam zahvalnost T. Saseru na izrađenim fotografijama, Z. Podrgu na izrađenim crtežima, i B. Penđeru na izradi karte i računalnoj obradi fotografija i crteža.

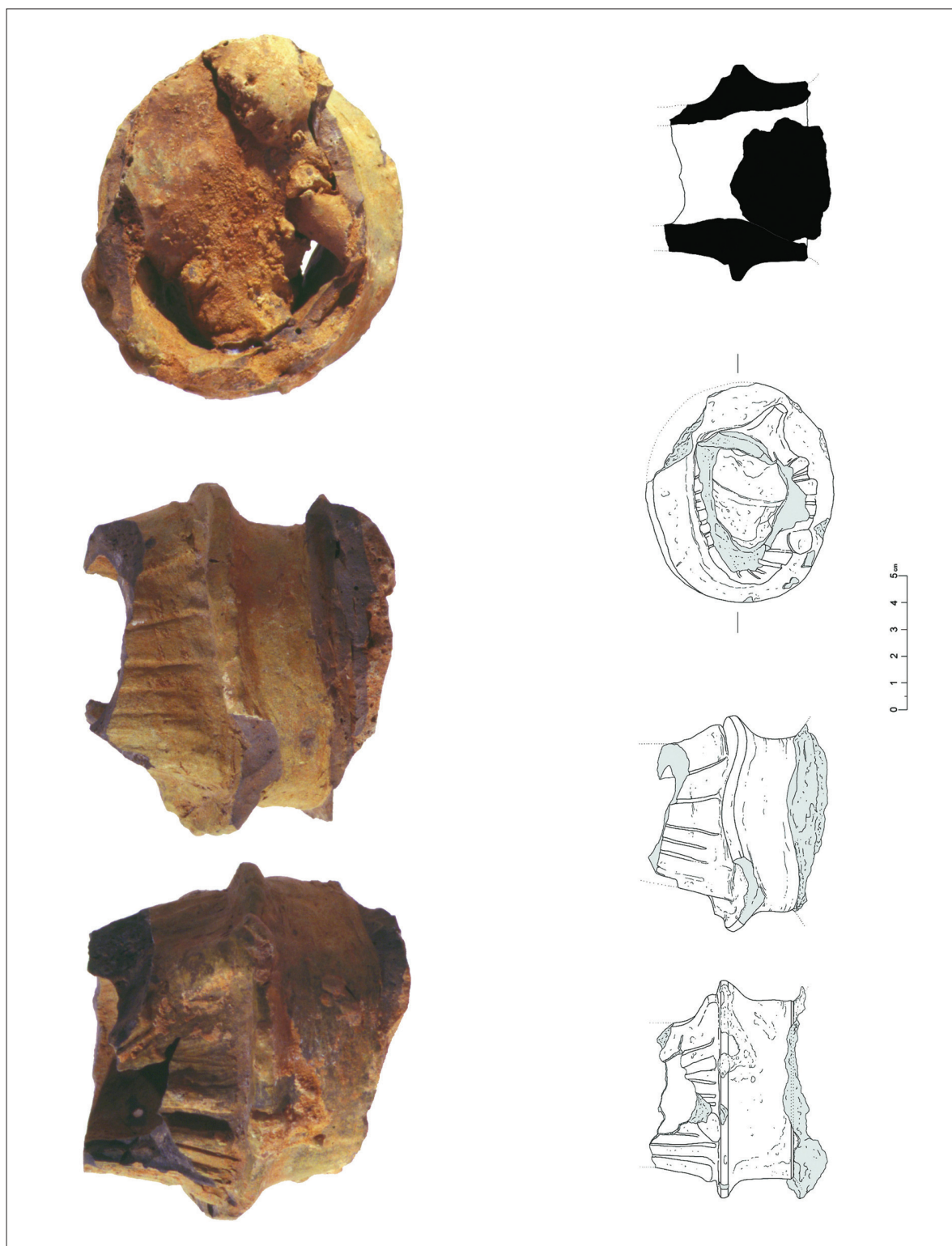
¹ B. NARDELLI, 1991, 43-54; B. NARDELLI, 2000, 35-123; B. KIRIGIN, 1996, 140-148; M. SANADER, 1997, 37-66.

Sl. 1. Položaj Isse s ucrtanim lokacijama nekropola i mjesta nalaza terakotnih ulomaka. 1. mjesto nalaza terakote stojeće žene, 2. mjesto nalaza postolja terakote, 3. prostor na kojem je don S. Bonačić vidio keramičku peć, 4. keramička peć nađena 1948., 5. ostatci keramičke peći nađeni 1980.

Fig. 1. Plan of Issa with position of necropoles and finding sites of terracotta fragments. No. 1. Finding site of terracotta that displays a woman standing upright; No. 2. Finding site of terracotta's base; No. 3. Area where Father S. Bonačić saw pottery kiln; No. 4. Pottery kiln discovered in 1948; No. 5. Remains of pottery kiln discovered in 1980.

Nedavnim obilaskom prostora s vanjske strane istočnih zidina Isse, u njegovu sjeveroistočnom dijelu, na mjestu gdje su sagrađeni solari hotela Isse, pronađen je ulomak donjeg dijela tzv. *Tanagra* figure (Sl. 2). Ulomak je visine 8,5 cm, širine 7,1 cm, izrađen je u dvodijelnom kalupu, većim dijelom je iskrivljen i tordiran, a po njegovoj površini vidljiva su oštećenja i tanke naslage kalcita nastale dugotrajnim izlaganjem atmosferilijama. Glina od koje je izrađen Munsell 2.5Y 4/2, na dosta je mjesta u svojoj strukturi ispunjena sitnim šupljinama.

Sl. 2. Postolje terakote stojeće žene nađeno s vanjske strane isejskih zidina, položaj 2.

Fig. 2. Base of terracotta that depicts standing woman discovered on the exterior eastern side of the city walls, position 2.

Sve je ovo posljedica pečenja na previsokoj temperaturi unutar peći, pa je došlo do sintetiziranja gline, odnosno određenih sastojaka u njoj, te čak i "kuhanja", što se lijepo vidi po mjehurićima u strukturi keramike.² Ulomak je zbog toga po svojoj površini poprimio zelenkastu boju koja mjestimice izgleda kao caklina. U dnu ulomka nalazi se rastaljena glina koja se slijepila s dnom postolja figure. Ovdje se po svoj prilici radilo o komadu keramike, možda čak samo prosušenom koji se postavio ispod figure kako bi ona stajala u položaju koji je lončar želio, a koja je tijekom pečenja sintetizirala i spojila se s donjim dijelom figure kao amorfn masa.

Ovaj, negdašnjem isejskom lončaru koji je figuru oblikovao, neupotrebljivi ulomak bio je odbačen kao škart, a nama je danas sjajna potvrda proizvodnje ovakvih terakota u Issi.

Sačuvana su stopala s donjim dijelom *hitona* ženske figure te postolje na kojem je stajala. Sačuvani dio postolja visok je 3 cm, izvorno je bio kružnog oblika, a sada je poprimio blago elipsoidan oblik čija je duža širina 7,7 cm. Cilindričnost postolja razbija profilacija koja je po obodu donjeg i gornjeg dijela izvučena prema van. *Hiton* je naboran reljefno izvedenim naborima dajući živost draperiji. Dopire do postolja, a ispod njega proviruju stopala izrađena dosta stilizirano, posebno ono desno. Na temelju položaja nogu lako se daje zaključiti da je tijelo žene bilo blago nagnuto, gotovo ravno, i oslonjeno na desnu nogu, dok je lijeva tek malo povijena u koljenu.³

Do sada nađene isejske figurice s ovakvim postoljima nisu posebno česte, tipološku srodnost nalazimo samo s terakotom stojeće žene koja je postavljena na sličnom postolju s jednakim položajem stopala te donekle s postoljem terakote golubice.⁴ Ovo su za sada jedine pouzdanije komparacije s isejskim terakotama. Međutim, ovaj ulomak dokazuje njihovu proizvodnju, pa možemo očekivati njihove brojnije nalaze tijekom budućih istraživanja.

Suprotno dosadašnjim nalazima na Visu, ovako oblikovana postolja figura česta su na prostoru južne Italije, gdje nalazimo najbliže i najbrojnije paralele u Apuliji. Gotovo identična postolja s jednakim položajem nogu stojećih žena pronađena su u Tarantu.⁵ Slična postolja pronađena su i na drugim mjestima južne Italije,⁶ no ona su najčešća na prostoru Apulije. Kvalitetna i široko razgranata proizvodnja terakotnih figura u Apuliji, s izravnim paralelama, govori nam odakle su isejski lončari pri oblikovanju terakota preuzimali oblike za vlastitu proizvodnju. Utjecaji tarentinske koroplastike na isejsku već su otprije uočeni.⁷

Iako sačuvana u skromnim ostatcima, isejska je figura zacijelo bila veoma slična s tarentinskim figurama stojećih žena, a na temelju sličnih figurica može se pretpostaviti i njena visina koja je bila između 18 i 25 cm. Lišena arheološkog konteksta, pri datiranju odbačena ulomka moramo se osloniti na spomenute paralele pa temeljem tipološke srodnosti viški odbačeni ulomak možemo datirati u kraj 3. – 2. st. pr. Kr.

² Vjerojatno se ovaj ulomak nalazio na mjestu gdje je bio direktnije izložen izvoru topline, pa je došlo do sintetiziranja, dok su drugi predmeti bili dobro ispečeni. Naime, u keramičkim pećima na drva teško je postići ujednačenu temperaturu, temperatura na nekim mjestima biva veća, pa se stoga događa da pri pečenju dolazi do škarta. Na korisnim savjetima o tehnologiji pečenja keramike zahvaljujem se akademskom kiparu g. Mirku Radeljaku.

³ Ulomak se čuva u Arheološkoj zbirci "Issa" na Visu, inv. br. 38686.

⁴ B. NARDELLI, 2000, 68, br. 55, 112, br. 55; 73. br. 67, 116, br. 67.

⁵ E. LANGLOTZ – M. HIRMER, 1965, 3; A. D'AMICIS, 1994, 160, T XVI, 1. Pored ove čitav niz drugih terakota ima istu bazu na koju se postavlja figura, usporedi, E. LIPPOLIS, 1994, 240, T XVII, 1; D. GRAEPLER, 1984, 107-8, Tav. XXX, 2. Usput postolja, Tav. XXVIII, 3, 4; Tav. XXIX, 4; Tav. XXX, 1, 4.; E. M. DE JULIIS (ed), 1985, 375, 469-470; D. GRAEPLER, 1994, 292, 293.

⁶ G. PUGLIESE CARRATELLI, ed., 1996, 649-650.

⁷ B. NARDELLI, 2000, 90.

Njezin pronalazak s vanjske strane istočnih zidina grada upućuje da je na toj strani grada i proizvedena. Nije vjerojatno da je ona na to mjesto dospjela u nekim kasnijim perturbacijama. Pretpostavku o postojanju lončarske djelatnosti na ovom predjelu u uvali Stonca prvi je iznio don Silvestar Bonačić. On je 1921. god. u svom dopisu F. Buliću napisao: *U Stonci (Porto Inglese) kopajući u jednom polju naišli su kao na podzemni neki hodnik u ovoj formi (skica). Taj hodnik ili tunel visok je metar 1½, ima neku vrst kao prozorčića. Po mome skromnom mjenju mislim da bi to mogla bit bila peć gdje su pekli opeche i drugo.*⁸ Danas ne znamo gdje su se ti ostatci nalazili i je li interpretacija spomenute arhitekture točna, međutim, keramička peć je na ovoj strani grada sasvim sigurno postojala. Svjedočanstvo o postojanju keramičke peći na ovom prostoru bile su dvije velike krčevinske gomile koje su bile prepune keramičkih ostataka, ponajviše amfora i keramičkog škarta.⁹ Tolika količina keramičkih ostataka pomiješanih sa škartom, ne može biti slučajna, već potvrđuje postojanje keramičke peći ili više njih. Međutim, problem nastaje kada se pokuša odrediti točno vrijeme njena djelovanja. Za sada je na temelju preliminarnih podataka iz obrade keramičkih ostataka s ovih gomila iznesena pretpostavka da su ovdje pečene amfore tipa Lamboglia 2, što bi značilo da je peć djelovala od 2. do 1. st. pr. Kr., a to bi vrijeme okvirno odgovaralo nastanku odbačena ulomka.¹⁰ Njeno ranije i kasnije djelovanje možemo samo pretpostavljati. Tek pomna analiza spomenuta keramičkog škarta i keramičkih ulomaka iz uništenih krčevinskih gomila dat će sigurnije odgovore o vremenu korištenja peći i repertoaru keramičkih proizvoda.¹¹

Druga, tzv. *Tanagra* figura pronađena je prigodom zaštitnih arheoloških istraživanja u viškoj Maloj bandi na padinama Bandirice.¹² Tu je među mnoštvom keramičkih ulomaka unutar jedne obzidane škrape u kamenoj litici, pronađena terakotna figura ženske osobe (Sl. 3.). Visine je 12,1 cm, širine 5,3 cm, a izrađena je u dvodijelnom kalupu. Ona stoji uspravno, odjevena je u reljefno naborani *hiton* te preko njega i *himation*. *Hiton* seže do dna figure tako da se stopala ne vide, nabori su ravni i plitki. *Himation* je kratak i pokriva gornji dio desne ruke i završava prebačen preko lijeve ruke padajući do koljena. Ruke su savijene u laktu i položene na prsima, u njima je držala predmet koji ne možemo prepoznati jer je na tom mjestu figura oštećena. Figuri nedostaju glava i ramena, a sa stražnje strane lijevi dio *hitona* od visine struka do nogu. Leđa su glatka, bez tragova obrade, u gornjem se dijelu nalazi nepravilno ovalni otvor. Na terakoti se vide slabi ostatci temeljna bijelog premaza, *engobe*, boja gline, Munsell 10YR 7/4. Terakota nema postolja poput prethodne, pa je dno hitona ujedno i stajna baza figure.

Ova terakota pronađena je uz donji dio kalupa za proizvodnju svjetiljki te drugih keramičkih ulomaka kalupa za izradu reljefne helenističke keramike.¹³ Većina ulomaka kalupa izrađena je od iste gline kao i terakota. Mjesto gdje su ovi dijelovi kalupa pronađeni pripadaju dijelu lončarske radionice, odnosno mjestu gdje su se odbacivali dijelovi razbijenih i istrošenih kalupa i keramike.¹⁴ Ovakav kontekst nalaza figurice upućuje na prilično čvrst zaključak da se radi o lokalnoj isejskoj proizvodnji.

⁸ Arhiv Arheološkog muzeja u Splitu, za 1921, br. 283.

⁹ O ovim gomilama izuzetne količine keramičkih ulomaka i škarta, Kirigin mi je pričao u više navrata. B. KIRIGIN, 1983, 29; B. KIRIGIN, 1996, 151-153; B. KIRIGIN – T. KATUNARIĆ – L. ŠEŠELJ, 2005, 10-11.

¹⁰ B. KIRIGIN, 1996, 151-153; B. KIRIGIN – T. KATUNARIĆ – L. ŠEŠELJ, 2005, 10-11.

¹¹ Dio keramičkog materijala koji je dijagnostički relevantan za određivanje tipova posuda i vremena u kojem su izrađivani pohranjen je splitskom Arheološkom muzeju.

¹² Ulomak se čuva u Arheološkoj zbirci "Issa" na Visu, inv. br. 38687.

¹³ B. ČARGO, 2007, 7, 50-53.

¹⁴ B. ČARGO, 2003, 408, 451, sl. 4.

Sl. 3. Terakota stojeće žene nađena na padinama Bandirice, položaj 1.

Fig. 3. Terracotta of a standing woman discovered on slopes of Bandirica hill, position 1.

Figurica predstavlja ženu koja je statična, s objema rukama na prsima pridržavajući predmet nejasna oblika. Ispod odjeće ne nazire se nikakav obris tijela. Rad je osrednji, po površini je mjestimice malo istrošen što je prije posljedica "izmorena" kalupa ili kemijsko fizičkih oštećenja, negoli dugotrajne uporabe predmeta. Na to nas upućuju okolnosti nalaza: predmet je odbačen s drugim oštećenim ili razbijenim predmetima, što znači da je bio kratko ili nikako u uporabi, pa i nije bilo vremena za funkcionalnu istrošenost.

Viški kipić pokazuje donekle bliske ikonografske sličnosti samo u položaju desne ruke s viškim terakotama, koje desnu ruku imaju nešto oštrije savijenu u laktu. Međutim, direktnih paralela zasada nema. Blisku tipološku srodnost s položajem ruku, te kratkim *himationom*, nalazimo na korintskoj terakoti stojeće žene koja drži baklju.¹⁵ Iako žena na viškoj terakoti nije mogla držati tako velik predmet kao što je baklja, već znatno manji, položaj njenih ruku pokazuje srodnost s korintskom terakotom. Predmet koji ona drži u desnoj ruci i pridržava lijevom, stajao je okomito s malim odklonom na njenu desnu stranu, a širine je koliko i njeni dlanovi. Shodno kontekstu nalaza, višku terakotu možemo datirati u 2. i 1. st. pr. Kr.

Na zapadnoj strani grada do sada su poznati ostatci dviju keramičkih peći; jedna je pronađena prigodom Abramićevih istraživanja nekropole na Martvilu 1948., a ostatci druge nađeni su Kiriginovim istraživanjima 1980.¹⁶ Međutim, ni za jednu od ovih peći ne možemo sa sigurnošću reći da je upotrebljavana u kasnom helenizmu.

Velika peć, otkrivena i, na žalost, uništena 1948. g., nalazila se u neposrednoj blizini rimske cisterne koja se i danas nalazi na Martvilu, te ih svakako treba dovesti u uzajamnu vezu. Iako o vremenu djelovanja ove peći zasada ne možemo govoriti izvan hipotetskih okvira, po svemu sudeći ova peć nije djelovala tijekom helenističkog, već je bila u funkciji tijekom rimskog razdoblja. Ovome ide u prilog i brojnost keramičkog škarta pronađena po obližnjim kamenim gomilama, a koji pokazuju oblike posuda izrađenih u rimskom razdoblju. Točno vrijeme uporabe ove keramičke peći moći će se odrediti tek sustavnim i revizijskim istraživanjima tog prostora i analizom keramičkog otpada.

Niti druga pronađena peć na Martvilu nije iz helenističkog razdoblja, sami istraživači je određuju kao rimsku.¹⁷ Pronalazak arhitektonskih ostataka na padinama Bandirice, koji su zasigurno pripadali lončarskoj radionici, govori nam da je lončarska djelatnost na ovim predjelima postojala u kasnom helenizmu, te da je započela barem u 2. st. pr. Kr. Shodno tome morala je postojati i keramička peć u blizini. Vjerojatno su te radionice uvjetovale da je ovaj prostor predodređen za lončarsku djelatnost što se nastavio odvijati i u rimsko vrijeme. Može se govoriti o svojevrsnom lokacijskom kontinuitetu.

Svi autori koji su pisali o viškim terakotama pretpostavili su njihovu lokalnu proizvodnju u Issi.¹⁸ Pronalaskom ovih ulomaka njihova su razmišljanja nedvojbeno potvrđena. Nalaz ulomaka viških terakota također nam omogućava da izdvojimo različite lončarske radionice koje su djelovale približno u isto vrijeme na različitim stranama grada. Te su radionice bile pod utjecajem južnoitalskih lončara, što nije iznenađujuće jer su veze Isse s Apulijom i otprije dobro znane i potvrđene.¹⁹

¹⁵ G. S. MERKER, 2000, 124, 205-205, 364, pl. 25, H23.

¹⁶ M. ABRAMIĆ, 1949, 13; B. KIRIGIN – E. MARIN, 1985a, 52-53, sl. 6.; Isti članak na engleskom jeziku, B. KIRIGIN, E. MARIN, 1985b.

¹⁷ B. KIRIGIN – E. MARIN, 1985a, 52-53.

¹⁸ N. CAMBI, 2002, 38; B. KIRIGIN, 1996, 140; B. NARDELLI, 2000, 37, 90-91.

¹⁹ N. CAMBI – B. KIRIGIN – E. MARIN, 1981a, 69. Isti članak na engleskom jeziku, N. CAMBI – B. KIRIGIN – E. MARIN, 1981b, 83-86; B. KIRIGIN, 1996, 124-138; B. ČARGO, 2007, 9-14, 19-30.

Obje pronađene figurice predstavljaju nove, do sada nepoznate oblike u repertoaru isejskih terakota i upotpunjuju naša znanja o oblicima što su ih izrađivali isejski lončari. Sada će se na temelju kemijske analize gline opisanih ulomka te ostalih isejskih terakota, ali i druge isejske keramike, pouzdano moći izdvajati oblici isejske keramičke proizvodnje. Do sada je najveći broj isejskih terakota pronađen kao grobni prilog, no s razvojem arheoloških istraživanja njihovi će se ostatci sasvim sigurno pronalaziti i u hramskim zdanjima, ali i u kućama. Iako su ovo tek dva fragmentirano sačuvana primjerka, oni su značajan doprinos proučavanju isejske, ali i cjelokupne koroplastike na hrvatskim prostorima.

LITERATURA

- ABRAMIĆ, M., 1949. - Arheološka istraživanja grčke kolonije na otoku Visu, *Ljetopis Jugoslavenske akademije*, knjiga 55, Zagreb, 9-17.
- CAMBI, N., 2002. - *Antika*, Zagreb.
- CAMBI, N. – KIRIGIN, B. – MARIN, E., 1981a. - Zaštitna arheološka istraživanja helenističke nekropole Isse (1976. i 1979) – preliminarni izvještaj, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 75, Split, 63-83.
- CAMBI, N. – KIRIGIN, B. – MARIN, E., 1981b. - Excavations at Issa, Island of Vis, Yugoslavia 1976., 1979. – A preliminary report, *Rivista di archeologia*, IV, Venezia, 83-86.
- ČARGO, B., 2003. - Arheološka djelatnost na otoku Visu i njegovu arhipelagu od 1992. do 2003. g., *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 95, Split, 399-469.
- ČARGO, B., 2007. - *Grčko-helenistička keramika u Arheološkom muzeju u Splitu* (katalog izložbe), Split, 1-59.
- D'AMICIS, A., 1994. - I sistemi rituali: l'incinerazione, u: *Taranto la necropoli: aspetti e problemi della documentazione archaeologica tra VII e I sec. a. C.*, a cura E. Lippolis, Taranto, 149-173.
- DE JULIIS, E. M. (ed), 1985. - *Gli ori di Taranto in età Ellenistica* (Exhibition Catalogue), Milano, 375, 469-470.
- GRAEPLER, D., 1984. - Untersuchungen zu den Hellenistischen Terrakotten aus Tarent. Ein Arbeitsbericht, *Taras*, IV, 1-2, Taranto, 85-118.
- GRAEPLER, D., 1994. - Corredi funerari con terrecotte figurate, u: *Taranto la necropoli: aspetti e problemi della documentazione archaeologica tra VII e I sec. a. C.*, a cura E. Lippolis, Taranto, 283-299.
- GRAEPLER, D., 1996. - La coroplastica funeraria, u: *I Greci in Occidente. Arte e artigianato in Magna Grecia*, a cura di E. Lippolis, Taranto, 229-246.
- KIRIGIN, B., 1983. - Issa – antička nekropola na Vlačkoj njivi, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, XV, 3, Zagreb, 27-30.
- KIRIGIN, B., 1996. - *Issa, grčki grad na Jadranu*, Zagreb.
- KIRIGIN, B., 1999. - Arheologija otoka Visa, Biševa, Sveca i Palagruže, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 90-91, Split, 405-458.
- KIRIGIN, B. – MARIN, E., 1985a. - Issa '80. Preliminarni izvještaj sa zaštitnih arheoloških iskopavanja helenističke nekropole Martvilo u Visu. Novi i neobjelodanjeni natpisi iz Visa, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 78, Split, 45-72.
- KIRIGIN, B. – MARIN, E., 1985b. - Excavations at Issa, Island of Vis (YU) 1980, a preliminary report, *Studi di antichità*, 5, Lecce, 129-147.

- KIRIGIN, B. – KATUNARIĆ, T. – ŠEŠELJ L., 2005. - Amfore i fina keramika (od 4. do 1. st. pr. Kr.) iz srednje Dalmacije: preliminarni ekonomski i socijalni pokazatelji, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 98, Split, 7-24.
- LIPPOLIS, E., 1994. - La necropoli ellenistica: problemi di classificazione e cronologia dei materiali, u: *Taranto la necropoli: aspetti e problemi della documentazione archaeologica tra VII e I sec. a. C.*, a cura E. Lippolis, Taranto, 239-281.
- LANGLOTZ, E. – HIRMER, M., 1965. - *The art of Magna Graecia. Greek art in Southern Italy and Sicily*, London.
- MERKER, G. S., 2000. - The sanctuary of Demeter and Kore. Terracotta figurines of the classical, Hellenistic and Roman periods, *Corinth*, vol. XVIII, Part IV, Princeton – New Jersey.
- NARDELLI, B., 1991. - Le terrecotte figurate del Museo Archeologico di Venezia provenienti da Zara, *Diadora*, 13, Zadar, 43-54.
- NARDELLI, B., 2000. - Terakotna plastika u Arheološkome muzeju u Splitu, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 92, Split, 35-123.
- PUGLIESE CARRATELLI, G., ed, 1996. - *I Greci in occidente* (katalog izložbe), Milano.
- SANADER, M., 1997. - Zbirka starogrčke koroplastike na Brijunima, *Opuscula archaeologica*, 21, Zagreb, 37-66.

NEW INSIGHTS INTO THE PRODUCTION OF TERRACOTTA FIGURINES AT ISSA

SUMMARY

The article deals with two fragments of terracotta, from what are known as *tanagra* figurines, which were found on the island of Vis in the vicinity of the walls and necropolis of the Greek city of Issa. The first fragment, a cylindrical base with the remains of the lower part of a *chiton* and a foot peeking out from under it, was found on the exterior eastern side of the city, on a pile of stones. The fragment is 8.5 cm high and 7.1 cm wide, and was made in a mould. Most of it is bent and twisted, with visible damage on its surface and thin deposits of calcite resulting from lengthy exposure to the elements. The clay from which it was made (Munsell 2.5Y 4/2) is full of tiny hollows in many places in its fabric. This resulted from firing at too high a temperature in a kiln, as did also the greenish colour of the surface, which in places looks like a glaze. So far among the Issean terracottas there are not many examples typologically related to this fragment. In contrast to this, typological similarities are common in the region of southern Italy, with the closest and most numerous parallels in Apulia. An almost identical base with a similar position of the foot of the standing female figure was found at Taranto. The author depended on the similar and typologically related examples for dating, and assigned this example to the end of the 3rd – 2nd centuries BC. The author considers that this terracotta remnant had been made in the area to the east of the city, where on the basis of archaeological finds, the existence can be hypothesized of at least one pottery kiln, whose operation would approximately correspond to the period of creation of the discarded fragment.

The second terracotta was discovered on the opposite side of the city, on the exterior side of the walls not far from the western necropolis. The fragment was discovered in a walled crack in a stone cliff. It was 12.1 cm high and 5.3 cm wide, and was made in a two-part mould. It displays a woman standing upright, clothed in a relief pleated *chiton* covered by a *himation*. The *chiton* extends to the base of the figurine, so that the feet are not seen, and the folds are straight and shallow. The *himation* is short and covers the upper part of the right arm and ends thrown over the left arm, falling to the knees. The arms are bent at the elbows and placed on the chest, where they held an object that cannot be recognized as the figurine is damaged at this spot.

The terracotta figurine was found together with the lower part of a mould for making clay lamps, and other pottery fragments of moulds to make relief Hellenistic pottery, and it is logical to conclude that this section of

discovered architecture was part of a pottery workshop. Such a context of discovery for the figurine points to a fairly firm conclusion that it was of local Issean production.

The figurine depicts a statically standing woman holding an object of unclear form with both hands to her chest. No firm parallels can be found at Issa itself, but on the basis of the context the find can be dated to the 2nd-1st centuries BC.

Two pottery kilns were located on this side of the city, but the author considers that neither of them was Hellenistic, rather that they were from the later Roman period.

The author considers that pottery production activities in the section to the west of the city walls began at least in the 2nd century BC, and that in this manner this area was predetermined for pottery production, which continued to take place here even in the Roman period. One can speak of a certain positional continuity. The find of fragments of Vis terracotta figurines also enables us to separate the different pottery workshops that were active at approximately the same time on different sides of the city. These workshops were under the influence of southern Italian potters, which is not surprising, as the connections between Issa and this part of the Apennines, and particularly with Apulia, were previously well known and confirmed.

Both discovered figurines represent new, as yet unknown forms in the repertory of Issean terracotta, and they supplement our knowledge of the forms that were manufactured by the Issean potters. Now on the basis of the chemical analyses of the clay of the described fragments, and the other Issean terracottas, it will be possible to distinguish reliably the forms of the Issean pottery production.

Although these are merely two fragmentarily preserved examples, they represent an important contribution to the study of the Issean but also the entire production of choros sculpture elsewhere throughout Croatia.

KEY WORDS: *Issa, terracotta, pottery kilns, pottery workshop, late Hellenistic period*